

K dějinám nejstarších papíren

v Jihlavském kraji

Zatím co pro dějiny českých papíren udělal kus práce F. Zuman, nemáme o moravských papírnách většího pojednání, jen příležitostné zmínky Zumanovy,¹ monografické články Fialovy² a přehledy Chylíkovy³ nám spoře osvětlují toto odvětví moravského průmyslu. Několik nových zpráv o nejstarších papírnách Jihlavského kraje má aspoň trochu dalšího světla vnést do počátků papíren na Moravě. Ze šestnáctého století jsou to v našem kraji čtyři papírny: Jihlava—Staré Hory, Beranov, Bolíkov a Třebíč.

1

Dějiny jihlavské papírny ve Starých Horách jsou v hrubých rysech známé zásluhou Zumanovou, který ji celkem právem řadí mezi papírny české, a zásluhou různých drobných zpráv starších, které v ní neprávem vidí matku papíren moravských. Stála již na území českém, kde vrchností byla městská rada jihlavská, a starohorský papírník byl pravidelně jihlavským měšťanem. Proto se také vždy mluví v nejstarší době jen a jen o papíru jihlavském. Je to jedna z mála papíren, jejíž počátky jsou přesně datovány, a doklady k těmto počátkům jsou dodnes zachovány v Městském a okresním archivu v Jihlavě.

Pražský papírník Jan Frey požádal 1540 městskou radu v Jihlavě, aby jej podpořili při stavbě papírny ve Starých Horách a aby nikomu jinému nepovolali zřídit na městských gruntech jinou papírnu.⁴ Městská rada uzavřela s Freyem, který měl v Jihlavě švagra Hanse Kürschnera, smlouvu, jíž ponechala mu kus toku vody nad Starými Horami, loučku a kus místa, poskytla mu všechno stavební dřevo, jež si ovšem musel na svůj náklad porazit a odvézt, zaručila mu, že nedovolí zřídit druhou papírnu, a za to Frey slíbil radě úctu a poslušnost, roční plat 10 kop. Smlouva je datována dnem 12. 4. 1540. Ani tato smlouva, ani její potvrzení z 12. listopadu 1541⁵ nemají zmínky o tom, že by papírna byla postavena na místě bývalé tavírny, jak o tom mluví vlastivědná literatura.⁶ Svědecká výpověď, i když snad poněkud přibarvená, tento názor výslovně popírá. Roku 1590 projevila o jihlavskou papírnu zájem česká komora. Nějaké udání hlásilo, že tam, kde byly hutní podniky, stojí papírna, což by bylo zkrácením královských důchodů, proto dala česká komora rozkaz městské radě v Jihlavě,

aby podala o papírně a jejich počátcích zprávu. Z výpovědí svědků, jak nám je tlumočí relace Jihlavských,⁷ se dovídáme, že papírna byla postavena na místě, zarostlém trním a křovím a částečně i na skále, kde si dříve lidé lámali stavební kámen. Ze svědků je jmenován jediný, přes sto let starý Jakub Kepl, který tehdy přivezl první kmen ke stavbě papírny.

Podnikatelský elán rodiny Freyovy byl veliký. Mimo podnikání v Praze byla to papírna v Trutnově a v Jihlavě, jež byly jejich vlastnictvím, a nájem papírny v Brně. Po Janovi Freyovi je hlavou podniku jihlavského Petr Frey, na něho zní také potvrzení smlouvy z r. 1541, i když smlouva z r. 1540 mluví o Janovi.⁸ 1557 si koupil Petr Frey v Jihlavě dům od Jakuba Kramera,⁹ 1561 si najal papírnu, kterou měl klášter sv. Tomáše v Brně na Dornychu, na dobu života svého a svých synů Benedikta, Hanuše a Pavla.¹⁰ Mimo tyto 3 syny měl Petr Frey dvě dcery, Markétu, provdanou za Augustina Fellebauma,¹¹ a Juditu, manželku Andrease Krumma. Po smrti Petrově jeho vdova Markéta a jeho dcery přenechaly papírnu Petrovu synu Benediktovi r. 1576.¹² Nový majitel obnovil nájem brněnské papírny 4. 12. 1579 pro sebe a své tři syny Ondřeje, Pavla a Jana¹³ a téhož roku žádal městskou radu v Jihlavě, aby jej za určitý poplatek zbavila povinnosti roboty. Jeho žádost¹⁴ byla sice odložena, přece však splněna 25. 2. 1581, kdy zároveň byl zbaven povinnosti přijímat funkce v městské samosprávě.¹⁵

Ke své živnosti papírnické získal Benedikt Frey i knihtiskárnu, i když snad to nebylo v jeho plánu. Jihlavský kazatel Kašpar Stolzhausius byl dlužen Jílkovi Pergerovi 200 tolarů a Benedikt Frey za tuto sumu ručil. Mimo to byl Stolzhausius dlužen i Freyovi 130 zl a Frey musil zaplatit za Stolzhausia i Pergerovi. Když Stolzhausius nemohl Freyovi tyto pohledávky splatit, odkázal mu testamentem svou knihtiskárnu, kterou si cenil na více než 300 tolarů, aby jí Frey užíval, dokud mu dědicové Stolzhausiovi nesplatí obě pohledávky. Když se takto stal Benedikt Frey shodou okolností majitelem tiskárny, hleděl jí ovšem využít, aby kapitál neležel ladem, a proto podal žádost k císaři, aby mohl tisknout obyčejné školní knihy pro mládež.¹⁶ Z konce května 1591 je přímluvné psaní v té věci k nejvyššímu kancléři Adamovi z Hradce a 17. října toho roku dal císař Rudolf Freyovi žádané povolení. Vztahovalo se na Donátovu gramatiku, epistolů Ciceronovy, básně Vergiliovy, kalendáře, aritmetiky, »musiku«, bajky Ezopovy, abecedu, různá kompendia, žaltáře, evangelia a jiné knihy pro žáky a to ve třech řečech, česky, německy a latinsky. Při povolení bylo výslovně podotknuto, že při náboženské literatuře musí zachovat ostatní platné předpisy, to jest předložit takovou literaturu předem k cenzuře olomouckému biskupovi a moravskému zemskému hejtmanovi. Jak dopadla jeho žádost, aby mohl mít při té »impressii« i učedníky, nevím.

Při svatebních smlouvách mezi Pavlem Freyem, synem Benediktovým, a Annou, dcerou Hanse Steidla, 16. února 1594, byla učiněna i dispoice o pa-

pírně. Otec přijal syna za společníka na jihlavskou papírnu na polovici, zaručil mu dědické právo na ni a stejný podíl s ostatními dětmi na této papírně. Mimo to se zavázal Benedikt vyplatit synovi do roka 300 kop a po roce manželství přidati mladým manželům dalších 100 kop. Papírnu tehdy odhadoval na 3.000 kop.¹⁷ Z dcer Benediktových byla Judita provdána za Štěpána Hurknera, Kristina za Jeremiáše Ščepana, syn Ondřej hospodařil na najaté papírně brněnské.¹⁸ Benedikt Frey je 1606 mrtev, jako děti Pavlovy jsou 1608 jmenováni Daniel, Rosina, Zuzana a Regina.¹⁹

Jihlavský papír měl svou dobrou pověst a proto neměli Freyové nikdy odbytové těžkosti, ba naopak, nestačili uspokojit zájemce. Roku 1574 se Jihlavští omlouvají zemskému hejtmanu moravskému, že mu dosud nemohli obstarat žádaný »přední papír«, protože papírník »tohoto zimního a vlhkého času sušiti ho nemůže, než jak nejdříve bude jej moci sušiti a přiřhotoviti, tehdy jej Vaší Milosti odešleme. Teď na ten čas Vaší Milosti papíru hrubšího posíláme.«²⁰ Ale ani dvorské komoře nemohli jihlavští papírníci vždy vyhovět podle jejího přání. Na rozkaz z komory odpovídají 22. 3. 1591 Jihlavští, že Benedikt Frey nemůže tak naspěch žádaný papír připravit a usušit, ale že brzo po velikonocích bude jej moci dodati k plné spokojenosti.²¹ Hned na to v lednu příštího roku se dvorská komora znovu domáhá papíru a Jihlavští, tentokráte česky, odpovídají, že Benedikt Frey je v Ivančicích, ale že papír je připraven a Benedikt se s ním v nejbližších dnech vypraví do Prahy.²²

Odbyt při stále vzrůstající potřebě papíru i při dobré jakosti jihlavského papíru byl zajištěn. Jihlavský papír, výslovně označovaný jako lepší vzhledem k papíru brněnskému, se prodává po celé jihovýchodní Moravě, v Hradišti, Bzeneci, Uherském Brodě, Hustopečích, Kyjově a j.²³ Těžší ovšem bylo dostat za dodaný papír peníze. U mnohých pohledávek, kterých se domáhají Freyové, nemůžeme ovšem tvrdit, že jde o nezaplacený papír. Výslovně o dluhu za papír se mluví 1627, kdy se Anna, vdova po Pavlu Freyovi, domáhá na Hendrychu Klebsatlovi, handlíři v Kutné Hoře, částky 32 zl.²⁴ O dluh za papír běží snad i u Jakuba Pfeiffera, malíře karet, který 1561 dluží Petrovi Freyovi 118 kop.²⁵ O papír jde při dluhu Anny Malinové z Kutné Hory, 1593.²⁶

Přes tyto potíže se jistě Freyům vedlo dobře. Svědčí o tom jednak okolnost, že na mnohých místech mají pohledávku za půjčené peníze, jednak i »výbava«, kterou Benedikt Frey dává synu Pavlovi při svatebních smlouvách — 400 kop.²⁷

Ze 16. století známe i některé tovaryše, kteří pracovali v papírně na Starých Horách. Pro nějaké provinění byl žalován 1554 papírník Jirg a téhož roku jiný tovaryš papírnický, Michel, že dal Urbanu Klamprerovi po hlavě.²⁸ Mezi vyučence jihlavské papírny můžeme počítat i Tomáše Fryaufa, jenž byl před r. 1573 na papírně brněnské, ať již jako nájemce, či jako její správce z pověření

Freyů. Dle všeho byl Tomáš Fryauf původem z Jihlavska, má bratra Jana Fryaufa v Eberharci. Možná, že i tento Jan byl papírníkem, aspoň Ondřej Frey jmenuje svým předchůdcem na brněnské papírně Jana Fryaufa k r. 1579, kdy byl již Tomáš Fryauf mrtev. 1585 se chce Jan Fryauf z Eberharce ujmout sirotků po bratru Tomášovi.²⁹ Roku 1579 je v Jihlavě papírník Georg Ay, jenž má pohledávku v Trutnově,³⁰ s Trutnovem souvisí i papírník Kašpar Hoffman, jenž měl v Jihlavě 21. 9. 1587 svatbu s Annou, dcerou nájemce trutnovské papírny Ondřeje Schmidta.³¹ Pro styky mezi Jihlavou a Trutnovem, kde papírna byla majetkem Freyů, svědčí i osoba Baltazara Millnera, tovaryše z Trutnova, jenž se usadil jako malíř karet v Jihlavě.³² Kolem 1590 nám přichází v jihlavských pramenech papírník Mauritz Steiger, jenž v té době byl oddán v Jihlavě s Magdalenou z Českých Budějovic.³³ V pohledávce Benedikta Freye za Jiříkem Lutzem, o němž bude řeč při papírně bolíkovské a třebečské, můžeme tušit, že i on pracoval v jihlavské papírně rovněž kolem r. 1590. Pracoval-li v Jihlavě Jiřík Neybaur, pocházející z Petrovic u Jihlavy, ať už jako učedník nebo později jako tovaryš, když se usadil r. 1587 v Jihlavě, nedovedu říci.³⁴ Těžko také říci, máme-li při zprávě z r. 1580 o Benediktovi Freyovi a jeho tovaryších vidět tovaryše papírnické či jen společníky na cestě: tehdy přepadli čtyři pacholci ze sousedního panství se zbraní v ruce Benedikta Freye s jeho tovaryši, při čemž byl zraněn jeden obyvatel jihlavský, který byl s Freyem.³⁵

Při jihlavské papírně nám vyvstává otázka, zda měli papírníci svou cechovní organizaci nebo ne. V naší literatuře celkem o tom nic není, v nejnovějším článku z dějin papíren³⁶ považuje autor s odvoláním na Zumana za samozřejmé, že papírnictví nebylo cechovně organizováno. Ale kopiáře městské rady jihlavské nám naznačují, že určitý řád měli i papírníci, ať už jejich cech byl řádně ustaven a schválen, nebo ať již *via facti* mezi sebou zachovávali jistá pravidla jako jiné cechy.

Roku 1575 měli mezi sebou nedorozumění jihlavský mistr papírník Benedikt Frey a papírník Jiřík Neybaur, poddaný Hynka Brtnického z Valdštejna. Neybaur pocházel z Petrovic. V nedorozumění byly i jejich vrchnosti, které se svých poddaných ujaly: městská rada v Jihlavě s Hynkem z Valdštejna. Benedikt Frey nazval Neybaura dvakrát šelmou a ten se domáhal náhrady. Jihlavští si v té věci vyměnili s Hynkem Brtnickým dopisy a napsali mu, že Neybaur má Freye z toho vinit před cechem a řádem řemesla papírnického. Hynek z Brtnice se nad tím pozastavil, poukazoval, že dosud spory mezi poddanými rovnali přátelsky mezi sebou, a chtěl vědět, jaký je ten řád řemesla papírnického. Na to mu Jihlavští odpovídají 15. 11. 1575: »Máme toho takovou zprávu, když tovaryš nějaký téhož řemesla do města přivandruje a tejdén u mistra řemeslo dělá, potom se jemu od řemesla v hospodě pocta drží a při tom činí se otázka na tovaryších, věděl-li by kdo na toho jistého, že by proti pořádku řemesla něco provinil,

kterýž pořádek, když i k tomuto Jirkovi Neyperovi byl zachován, seznało se, že on dvakráte proti pořádku řemesla jest provinil a z té příčiny dvakráte šelmou jest nazván; i aby se Benedikt Frey kromě řemesla s ním v rovnání dáti měl, praví, že by mu nebezpečné bylo, protože by skrze to o řemeslo a živnost svou přijíti mohl. Než před řemeslem buď zde před tovaryši téhož řemesla anebo v Linci při jarmarce, kde téhož řemesla nemálo mistrů i tovaryšů bývá, chce se s ním rád srovnati...«³⁷

A druhý případ. Do řemesla papírníků patřili i malíři karet, karetníci. Snad to byli povětšinou papírniční tovaryši, kteří se specialisovali na zhotovování karet, jak níže uvidíme na příkladě Jiříka Lutze. K papírníkům se hlásí r. 1596 jihlavský karetník Baltazar Millner, když se chce před tovaryštvem papírnickým srovnat s uvedeným Lutzem.³⁸ O rok později má Millner nedorozumění s Tobiášem Redyngerem, karetníkem z Hradce Králové. Redynger našel Millnera, že při prodeji karet, když před 14 lety byl tovaryšem v Trutnově a jezdil je prodávat do Jičína, se dopustil nějakého podvodu. Avšak Redynger se nespokojil jen slovem, nýbrž »na něj Baltasara Myllera do města Vídně k řemeslu aneb cechu jejich hanlivý list, jakoby něco podvodného a na řemesle jejich nepořádného, souc před drahně lety v městě Jičíně, dopustiti měl. Kteréžto psaní jest od cechu vídeňského v ruce uvedeno a uloženo, aby takovou hanbu z sebe svedl a dokadž toho nečiní, žádného tovaryše fedrovati nemohl...«³⁹ Je pravděpodobnější, že nejde o samostatný cech karetníků, nýbrž o papírníky a karetníky.

Karetník Millner měl i jiné těžkosti. Trápila ho nekalá soutěž. Papírnický tovaryš Jirk Lutz v Bolíkově dělal také karty — a nadto dával na ně jihlavský městský znak, ježka, tak jako Millner. Na stížnost Millnerovu se proti tomu ohraňuje městská rada jihlavská u Lutzovy vrchnosti, Jana staršího Kořenského z Terešova.⁴⁰ To bylo roku 1592. Výsledek zákroku nebyl asi valný, ještě roku 1596 má Millner s Lutzem nesrovnalosti, Lutz použil silnějších slov a Millner se domáhá zadostiučinění za nactiutrhaní.³⁸ V nekalé soutěži má asi podklad i stížnost Jihlavských r. 1612 Janu Dvoreckému z Olbramovic na Bolíkově, týkající se nedorozumění mezi Millnerem a poddaným Dvoreckého Michalem Haugkhem ve věci »worauf der Handl eigentlich beruhet...«⁴¹

Z malířů karet přichází v Jihlavě r. 1554 a 1558 Hanus »Kartenmaler«⁴² a r. 1561 zmíněný již Jakub Pfeiffer.²⁵

2

Druhou papírnou podle stáří je papírna beranovská, která byla do literatury uvedena Wolným na základě deskového vkladu.⁴³ Vklad se stal r. 1591. Jedinou tuto zprávu ze 16. století můžeme rozmnožit několika drobnými zprávami, které se nám zachovaly zásluhou nekalé soutěže, jako naopak vinou nekalé soutěže zřídka jen najdeme beranovský papír: beranovský papírník používal většinou jihlavského městského znaku. A tak jihlavský ježek jako filigrán není

zárukou, že papír vyšel ze starohorské papírny. Zakladatelem nebo aspoň patronem papírny byl Pavel Hordar z Puklic, jehož otec byl jihlavským zbohatlíkem a povýšencem. Dobrá pověst jihlavského papíru a jihlavský původ Hordarův, to snad byly důvody, proč beranovský papírník používal proti řádu a právu jihlavského městského znaku jako svého filigránu.

První písemnou zprávu o beranovském papírníku a tím i o papírně mám z r. 1575.^{43a} Tehdy se papírník, jménem Pavel Czettl, v opilosti provinil hanlivými slovy »proti pánu Bohu, proti nám všem a jiným osobám,« jak si na něho Jihlavští stěžují jeho pánu Pavlovi Hordarovi.⁴⁴ Czettl zhanil manželky Augustina Šmilovského a Bernarda Sturma a byl za to uvězněn v Jihlavě. Pavel Hordar se ujal svého poddaného, zakročil u městské rady a ta odůvodnila Czettlovo uvěznění. Na další dopis Hordarův, »jakoby (Czettl) zde v ukrutným a nesmírným vězení seděti měl do několika dní,« vysvětlují Jihlavští, že šlo o normální vězení, kde bývají věznění jihlavští měšťané, a že jsou ochotni strany sročit k smírnému jednání. Dopis Jihlavských je z 2. 9. 1575. Poněkud staršího data je druhé nedorozumění s beranovským papírníkem. Benedikt Frey si stěžoval městské radě, že »pod Bradlem nějaký mistr papírník v papírnici, nemaje k tomu žádného práva na papíru svém města našeho znamení a erb tlačiti se pokusí, aby tudy papíru svého tím lépe odbejvati mohl, vědouc, že zdejší papír slovo a chválu u lidí má.«⁴⁵ Freyovu stížnost tlumočila městská rada Pavlovi Hordarovi na Beranov a když se nedočkali odpovědi, psali mu po 6 týdnech 21. dubna 1575 znovu, aby zakročil u svého poddaného a zakázal mu používání jihlavského filigránu a aby dal městské radě odpověď. Zároveň žádali, aby Hordarův papírník ani neuváděl do prodeje papír s jihlavským filigránem, pokud jej již vyrobil. Hordar sice slíbil zjednat nápravu, ale nic se nestalo, proto znovu se Jihlavští domáhají jeho zákroku 27. 9. 1575.

»Poněvadž pak zapovědi Vaší poddaný váš tak sobě málo váží a předse ještě erb města našeho, kterýho papírníci naši od starodávna bez překážky na svém papíru užívali, tlačiti nepřestává, vás... žádáme, že beze všech dalších odtahuov takovou svouvolnost jemu přetrhnete...«⁴⁶ Poukazují na to, že jednání papírníka Pavla Czettla pod Bradlem je proti pořádku papírníků, »jak psaní máme od mnoha jiných papírníkův, aby jeden mistr druhého znamení tlačili, a nám jest to s ublížením, aby pod jinejm pánem sedící erb města našeho jmíti a užívatí měl.« Všechno to bylo málo platné, Czettl používal jihlavského filigránu dále a Hordar Jihlavské mlčením »odbejval«, jak plyne z dalších dvou přípisů městské rady jihlavské Hordarovi. Jednání Czettlovo nám vysvětluje, proč takřka zřídka lze nalézt »beranovský« papír. Z doby, kdy na Beranově byl pánem Pavel Hordar nebo od r. 1585 jeho bratr Vít jako poručník statku a sirotka, našel jsem vlastní filigrán beranovské papírny, erbovní znamení Hordarů, jen několikrát, a po roce 1591, kdy Kryštof Blekta z Autěchova byl přijat Apolonií Hordarovou na spolek na Beranov, jsem našel beranovský papír s jeho erbem jen jedenkrát.⁴⁷

Stížnost Freyova na papírníka Czettla z března 1575 i některé filigrány naznačují, že vznik papírny pod Bradlem nutno klást před rok 1575. Gruntovní kniha města Žďáru nad Sázavou z let 1535—1601⁴⁸ má vložku — 4 archy — beranovského papíru s Hordarovým erbem, dnes folio 87—94. Zápisy na nich jsou většinou pokračováním ročně splácených vejrunkových peněz a jsou z let 1568, 1572, 1573, 1575 a dalších. Při r. 1568 jde o zápis pozdější, u ostatních nic nenasvědčuje, že by mělo jít o dodatečné zapsání, ale nedá se zaručit, že vložka pochází z roku 1572. Briquet ve svých »Les filigranes« uvádí filigrán Hordarovy papírny — vzpřímení zajíc a beránek, stojící na zadních nohou na kopečku, předníma nohama opření proti sobě, v pravé polovici štítu hledí zajíček vlevo, v levé beránek vpravo — pod. č. 2355 z archivu v Praze k roku 1571, bez určení papírny.^{48a}

Papírnu nazýváme beranovskou celkem neprávem, nebyla totiž v Beranově, nýbrž pod vesnicí Bradlem, na řece Jihlavě, grunty ovšem patřily ke statku beranovskému. Protože statek byl příliš malý, roku 1584 přiznával Pavel Hordar 10 poddaných,⁴⁹ můžeme ponechat označení, jehož dosud literatura používala, i když jihlavské prameny ze 16. století ji jmenují papírnu »pod Bradlem«. Zřízení této papírny bylo snad jakýmsi podnikem »na vzdory« jihlavským Freyům. Aspoň majitelem je Hordar, původem z Jihlavy, a papírníkem, myslím, že prvním, je rovněž obyvatel jihlavský, Pavel Czettl. R. 1583 vysvědčují Benedikt Frey a Abraham Kastner, že Pavel je syn jihlavského soukeníka Matesa Czettla a že byl oddán v Jihlavě s Markytou, dcerou Jiříka Vácala z Opatova.⁵⁰ Jistě nechybíme, budeme-li předpokládat, že se Pavel Czettl vyučil papírníkem ve Starých Horách, kdežto za učedníka Czettlova můžeme zase považovat onoho Jiříka Neybaura z Petrovic^{34, 37} a Jakuba Menhera z Bradla, papírníka, který si zakoupil usedlost ve Smrčném u Jihlavy a Jihlavští se přimlouvají r. 1599 za jeho propuštění u Kryštofa Blekty z Autěchova.⁵¹

3

I bolíkovskou papírnu uvedl do literatury Wolný.⁵² Vznik papírny kladu zatím k r. 1589, z něhož mám dosud nejstarší bolíkovské filigrány a sice ve dvou typech. Jeden, z června 1589, má prolamovaný štít se znamením kohouta vlevo orientovaného a nad štítem písmena I K Z.⁵³ A druhý typ: prostý kohout hrubého provedení,⁵⁴ z konce roku. Část Bolíkova, na níž stála papírna, patřila aspoň od r. 1580 Janu ml. Kořenskému z Terešova a na Slavětíně,⁵⁵ jehož erbovní znamení a začáteční písmena se velmi často objevují jako filigrány v posledním desíletí 16. století. Již 7. 6. 1590 máme bolíkovský papír datován ve Schrätten-talu v Rakousku⁵⁶ a je celá řada různých provedení oněch bolíkovských kohoutů, většinou méně zdařilých.

Kdo byl prvním papírníkem v Bolíkově, nedovedu říci. Zatím jsem jméno

papírníkovo zachytil až k r. 1608: 11. dubna toho roku byl v Jihlavě Zachariášem Leibigerem ze Svitav operován na kýlu Tomáš, sedmnáctiletý syn Kašpara Hoffmanna, papírníka z Bolíkova. Zároveň s ním byl operován i jiný papírnický syn, Ondřej, syn Jakuba Simlera, papírnického tovaryše, jehož pracoviště však není udáno.⁵⁷ Již dvě léta předtím svědčila městská rada jihlavská, že Kašpar Hoffmann, původem z Reichenbachu, povoláním papírník, byl řádně oddán ve farním kostele sv. Jakuba 24. 9. 1587 s Annou, dcerou Ondřeje Schmidta z Trutnova.³¹ Protože Ondřej Schmidt byl nájemcem Freyovy papírny v Trutnově, nabízí se nám kombinace, že Kašpar Hoffmann byl papírnickým tovaryšem v Trutnově, odtud přešel do Jihlavy — a po svém sňatku se osamostatnil v Bolíkově, kde vzniká nová papírna nedlouho po Hoffmannově sňatku. O Hoffmannovi v Bolíkově mluví také filigrán, ale také až z r. 1608: CH, pod těmito začátečními písmeny Hoffmannovými ve štítě kohout, nad písmeny ještě písmeno W, zkratka Wölking = Bolíkov.⁵⁸ Protože však Jan Kořenský z Terešova nebyl již r. 1608 majitelem Bolíkova, můžeme vznik tohoto filigránu klást do doby starší.

Dříve než se jménem mistra papírníka v Bolíkově se setkáváme s jeho tovaryšem. Je jím r. 1592 Görg Lutz, do něhož si jihlavský karetník stěžuje, že dělá karty se znakem jihlavským.⁴⁰ Zmínil jsem se výše i o jeho dalším nedorozumění s karetníkem Millnerem 1596; Jihlavští žádají Lutzovu vrchnost Jana Kořenského, aby Lutz své obvinění, že je Millner bezectný, buď dokázal nebo dal karetníkovi dostatečné zadostiučinění. A dodávají: »Pakliby poddaný páně vždy na svém státi chtěl, za to žádáme, že jemu sem do Jihlavy, k cechu papírnickému a tovaryšstvu, aby sobě to při řemesle, což proti sobě mají, z obojí strany vykonati mohli, ukázati ráčíte, anebo žádné právo řemeslníkům v jejich pořádky se nevkládá ani takových věcí slyší.«³⁸ I o Michalovi Haughovi byla již zmínka.⁴¹

O změnách vrchnosti na Bolíkově, jak je zachycují zemské desky, mluví nám i filigrány. Když koupil zboží slavětínské r. 1600 Jan Smrčka z Mnichu, jehož erbovým znamením byla ryba, objevuje se toto znamení i na bolíkovském papíře, ale nikdy ne samostatně, jen ve spojení s kohoutem, dosavadní značkou papírny. Máme v tom vidět skutečnost, že bolíkovský papír pod značkou kôhouta byl natolik známý, že nebylo radno měnit jeho označení? I tento typ má dvě formy, na jedné jen krácející kohout a proti němu vzhůru vyplouvající ryba, druhá forma: tentýž kohout a ryba, ale ve štítě a nad štítem písmena I S Z.⁵⁹ Když r. 1609 byl Bolíkov připsán Janu Dvoreckému z Olbramovic, projevuje se změna vrchnosti i v bolíkovských filigránech: místo kohouta nastupuje orlice. Jednohlavá orlice s písmenou W je charakteristické označení bolíkovského papíru v té době; ať již je orlice bez štítu, či ve štítě, po případě i s počátečními písmeny papírníkovými H Z, nebo počátečními písmeny vrchnosti Jana Dvoreckého z Olbramovic = I D Z O. Jméno papírníka, skrývajícího se pod monogramem H Z nám prozrazuje filigrán z doby po 28. 11. 1615: nad štítem s jednohlavou orlicí jsou počáteční písmena vrchnosti I D Z O, nad nimi zkratka Bolíkova

»W«, zatím co kolem dolní polovice štítu se vine nápis: HANS ZISER či HANS ZISAR, jak je na některých variantách tohoto filigránu.⁶⁰ Z doby papírníka Hanse Zisara máme i filigrán poštovního bolíkovského papíru: ve štítu poštovní trubka, nad ní písmena H Z.⁶¹ Celkem možno říci, že Bolíkov má nejvíc různých typů a variant ve filigránech.

4

Ze šestnáctého století je v kraji jihlavském ještě papírna třebíčská, i když je z posledního roku onoho století. Po Zumanově dvojím datování⁶² přináší přesnou dobu jejího vzniku J. Chylík v Papíru a celulose 1954, č. 11.⁶³

Existenci papírny k r. 1599 dokazuje především její filigrán, z tohoto roku zachovaný. Doklad, zatím pro Třebíč nejstarší a jediný z r. 1599, je datován ve Velkých Dyjákovcích 21. prosince 1599: rytmistr Kašpar z Logu kvituje příjem 5.442 zl. rýn.⁶⁴ Dohaduji se, že rytmistr Kašpar z Logu získal papír při průchodu Třebíčí, asi krátce před zmíněným datem, i když se mi nepodařilo o průchodech vojska v té době něco zjistit. Papírna byla vybudována z purkrechtního mlýna Bochníčkova pod Třebíčí za Novými Dvory. Protože si v Třebíčí panství pořídilo kolem roku 1600 zvláštní knihu gruntovní pro mlýny na panství, zachytila nám tato kniha i papírnu třebíčskou, bohužel, že právě při zápisu papírny je vytržen list se začátkem zápisu a text dnes začíná až rokem 1606. Zápisy u papírny třebíčské začínají 1606 obvyklou roční vejrunkovou splátkou, která činila 30 kop.⁶⁵ Pro vznik třebíčské papírny roku 1599 může svědčit i dopis městské rady jihlavské, v němž oznamuje třebíčské vrchnosti Smilovi Osovskému z Doubravice, že papírník starohorský Pavel Frey odmítá zapůjčit do Třebíče »model a znamení, kteréhož při děláni papíru užívá,« že by mu tím mohly vzniknout těžkosti, protože je něco takového »proti pořádku na řemesle.«⁶⁶ Podle těchto zpráv se dá soudit, že Jiřík Lutz někdy na jaře koupil Bochníčkův mlýn pod Třebíčí, během léta proměnil jej na papírnu a koncem roku přichází na trh první třebíčský papír. Pro rok 1600 máme třebíčský papír doložen z mnoha míst na západní Moravě.⁶⁷

O osobě mistra papírníka poskytl některé zprávy městský archiv v Jihlavě. Roku 1611 se dědici starohorského papírníka Benedikta Freye domáhají na dědicích Jiříka Lutze zaplacení dluhu 54 kop míšenských, které dle obligace měl platit ročně po 3 kopách, vždy na Nový rok, počínaje rokem 1588 — a Jiřík Lutz na tento dluh splatil pouhé 3 kopy. Dopis, datovaný 13. července 1611,⁶⁸ neměl úspěch, proto Jihlavští píší v téže věci Smilovi Osovskému ještě 2. a 13. ledna 1612.⁶⁹ Jiřík Lutz je mrtev, zanechal po sobě devět dětí, můžeme tedy klidně počítat, že kolem r. 1590 byl již ženat. Má-li nějaké peněžní rovnání s Benediktem Freyem, dá se předpokládat, že byl u něho tovaryšem. Možná, že jeho vyúčtování s Freyem před 1. 1. 1588 souviselo s jeho odchodem do Bo-

líkova, kde ho jako papírnického tovaryše zastihujeme r. 1592.⁴⁰ Městská rada v Jihlavě 24. 3. 1592 psala Kořenskému, »kterak by nějaký tovaryš řemesla papírnického jménem Görg Lutz na gruntech Vašich bejti a karty pod znamením města Jihlavy dělati měl.« O Lutzově dalším nedorozumění s karetníkem Millnerem roku 1596 jsme také již slyšeli výše. O tři léta později je Lutz v Třebíči.

O výrobě třebíčské papírny nemáme z nejstarší doby zpráv, ale dá se počítat, že řemeslo vynášelo. Pro srovnání možno uvést, že starohorská papírna se r. 1594 cenila na 3.000 kop, třebíčská měla v prvých desítiletích sedmnáctého století hodnotu 2.500 kop. K papírně přidal Jiřík Lutz i další majetek. U papírny postavil kůlničku, na třebíčském předměstí »Novém Městě« koupil si dům od Doroty Tuňkové za 150 zl.⁷⁰ Když zemřel, po jisté slevě, kterou dali jeho dědici s ohledem na dluhy ve výši kolem 200 kop, mají na papírně jeho vdova a děti ještě veliký díl, 2.000 kop! Zanechal vdovu Dorotu, dospělé děti Lukáše, Alžbětu, Kateřinu, Jana a Zuzanu, děti Rosina, Martin, Tomáš a Maruše byly ještě nedospělé.

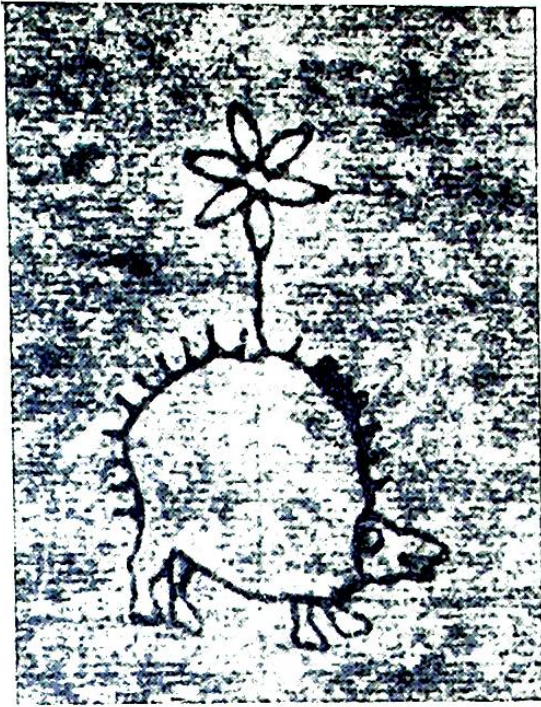
Papírna byla na Nový rok 1612 připsána synu Lukášovi v ceně 2.188 kop 18 grošů, z čehož oněch 188 kop a 18 gr. patřilo starým nápadníkům. Výslovně se říká, že se mu pouští laciněji, aby splatil za to po otci dluhy ve výši 200 kop. Desíti dědicům Jiříka Lutze patřilo na papírně 2.000 kop. Lukáš si hned porazil svůj díl a zároveň hotově položil svým spoludědicům 250 kop, což svědčí o jeho zámožnosti. Matce Dorotě na její nápad — každý z dědiců měl na papírně 200 kop — vykázal 100 kop na domě, nově postaveném, zvaném »cihelna«. Z ostatních dětí Jan Lutz vyženil r. 1610 dům po nebožtíkovi Markovi Šrámkovi na Novém městě v Třebíči⁷¹ a byl asi papírnickým tovaryšem u bratra Lukáše, je totiž r. 1616 označen jako papírník.⁷² Vdova Dorota se vdala znovu za Andresa Kotta, rovněž papírníka, a měla ještě s ním Daniela, Zuzanu a Tomáše. Dům po prvním manželovi Jiříkovi Lutzovi pustila svému zeti Friedrichu Lindwurmovi.⁷³ Z dcer Jiříka Lutze si všimneme Rosiny a její svatební smlouvy s Hanzlem Limlem Slavonickým, protože nám při tomto zápisu přicházejí dva papírníční tovaryši: Andres a Hanzl. Andres je nejpravděpodobněji zmíněný Andres Kott, tedy nevěstin otčím, a Hanzl je buď Jan Lutz nebo spíše Hans Haberman.⁷⁴ Svatební smlouva je z roku 1619. Koncem téhož roku zemřel mistr papírník Lukáš Lutz a na papírnu se ke vdově přiznal Hans Haberman, »řemesla papírnického a rodič z Opavy.«⁷⁵

Při svatební smlouvě si Hans Haberman vymínil volnou disposici s 36 kopami, více asi neměl hotových, vdova Anna po nebožtíku Lukáši Lutzovi si vymínila 100 kop a své chodící šaty. I Hans Haberman vstupoval do tohoto sňatku jako vdovec. Roku 1626 má Haberman totiž nápad na domě Jiříka Fígury v Třebíči, po své manželce Zuzaně, dceři nebožtíka Pavla Zastudila, a k roku 1631 jsou uvedeny Habermanovy děti s touto Zuzannou: Kateřina,

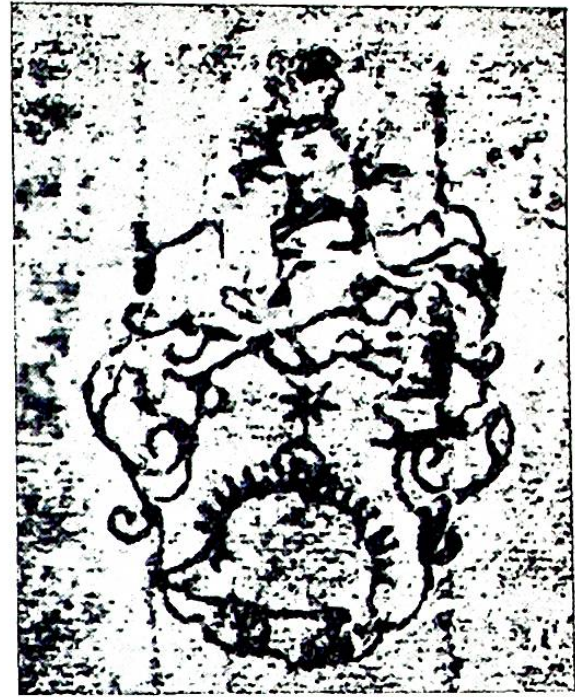
Jan, Anna.⁷⁶ Když i druhá jeho manželka, vdova papírnice, zemřela, oženil se po třetí, manželka jménem Marta je uvedena mezi jeho dědici. Roku 1641 si koupil grunt v Třebíči,⁷⁷ ale r. 1645 je mrtev. Nějaký rok hospodařila vdova Marta, 13. 9. 1647 je připsána papírna synu Janovi Habermanovi v ceně 2.500 kop.⁷⁸ Sledování dalšího života třebíčské papírny není úkolem dnešního článku, jen připomeňme, jaký inventář přejímá r. 1647 nový papírník, Jan Haberman II.: »připrodává se... k též papírně všechny instrumenta papírnická co k témuž řemeslu náleží, totiž pánev k vaření klihu měděná jedna, pumpa mosazná jedna, všelijaké formy k děláni papíru, pressy, plsti a jiné rozličné potřeby, item kráva jedna, jalovice jedna toho roku, lerna velká mosazná jedna, pilky velky k řezání špalků tři, řetěze velky 2, sekery kladní 2, ručnice šroubovaná s toulcem jedna, kord starodávny jeden, pilky ruční tři.«

Jak již řečeno, byla papírna soukromým podnikem, udělaným z purkrechtního mlýna. Majitel papírny odváděl mimo vejrunkové splátky určitý plat své vrchnosti, tak jako jiní mlynáři. Plat tento činil 8 kop, placených o sv. Václavu, druhá povinnost »mlynářská« vůči vrchnosti, to jest povinné krmení vepřů a chování psů, byla reluována ročním platem 8 kop 4 gr. 2 den. Z titulu svého řemesla papírnického dodával zdarma na třebíčský zámek ročně jeden rys nej přednějšího papíru a pět rysů papíru prostředního. Tak jsou papírníkovy povinnosti vůči vrchnosti zachyceny v urbáři, datovaném sice rokem 1629, protože však je na papírně veden Jiřík Lutz, zachycuje jistě majitele i povinnosti z doby předbělohorské.⁷⁹ Uvádí-li se cena třebíčského papíru z doby o něco pozdější, r. 1637,⁸⁰ tři zlaté za papír nejlepší a dva zlaté za papír prostřední, činila dávka papíru in natura dodávaného vrchnosti 13 zlatých, převedeno na moravské kopy 11 kop 4 gr. 2 den., takže celkové povinnosti papírníkovy k vrchnosti činily ročně 26 kop 8 gr. 4 den. Počítáme-li, že nemovitost měla ročně vynést 6 procent, měl by být roční zisk papírníkův 150 kop a povinnosti k vrchnosti by činily 17,5 procenta papírníkova zisku. Tak špatně ovšem papírník na tom nebyl, protože si jistě přišel ročně na víc než 6 procent hodnoty svého podniku.

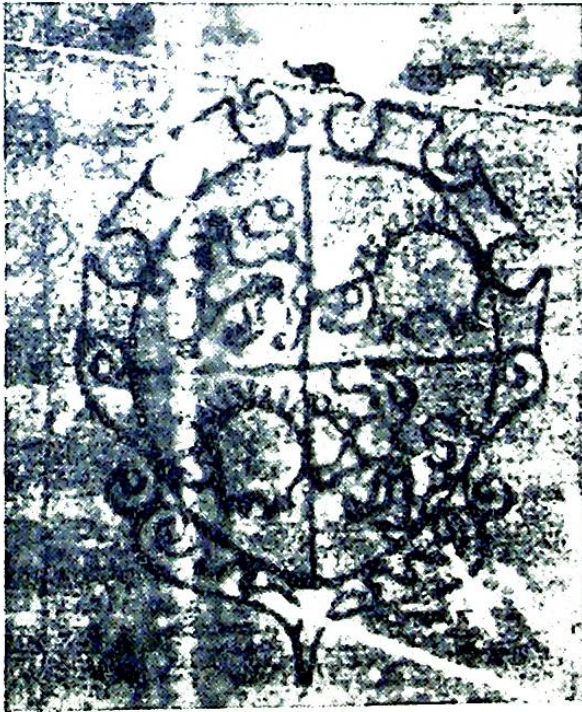
Majitelem třebíčského panství byl do r. 1613 Smil Osovský z Doubravice. Jeho erbovní znamení, zavinutá střela, je také filigránem třebíčské papírny v první době její existence a poznávacím znamením pro třebíčský papír. Briquet ve svém díle zná sice tento filigrán, ale nezná jeho původ.⁸¹ Filigrán z doby Smila Osovského je zavinutá střela buď prostá, nebo ve štítu, doprovázená většinou písmenami SOZD = Smil Osovský z Doubravice. Po smrti Smilově se stala paní na Třebíči jeho manželka a později manželka Karla st. ze Žerotína, Kateřina z Waldštejna. Waldštejnský čtvrcený štít se lvem, ve všech čtyřech polích, povětšinou provázený začátečními písmenami KZZW je označením pro třebíčský papír z té doby. Dvouhlavá orlice s písmenou T na prsou, ať již se vyskytující samostatně anebo jako štítek na čtvrceném štítě waldštejnském, značí papír třebíčský z doby pozdější, po r. 1628.

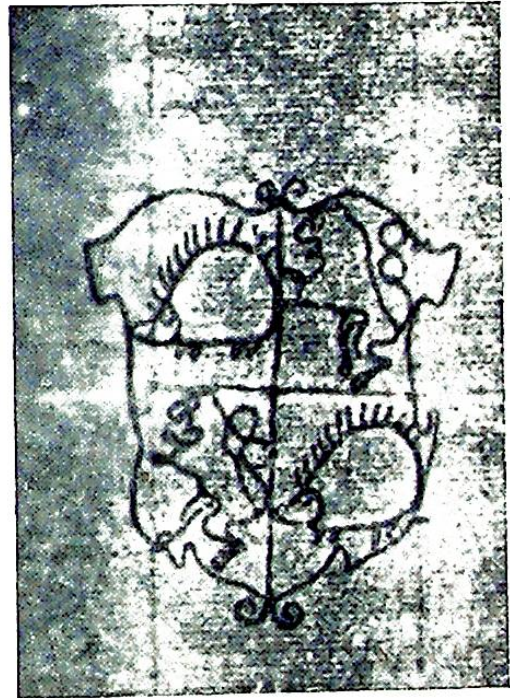
Obr. č. 1.

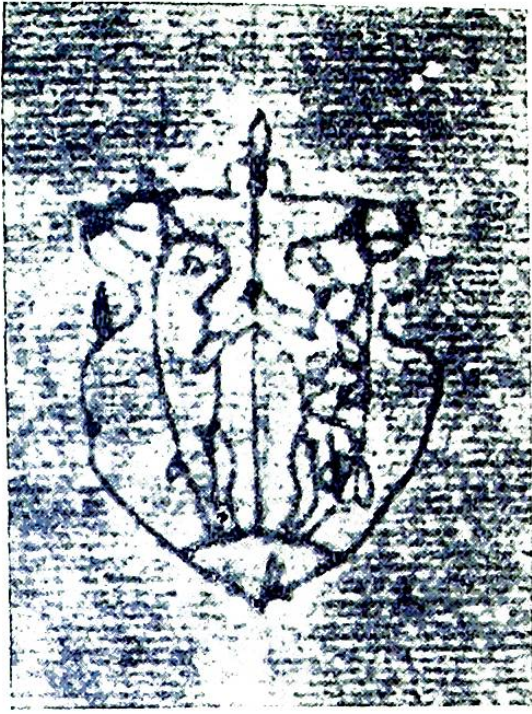
Obr. č. 2.

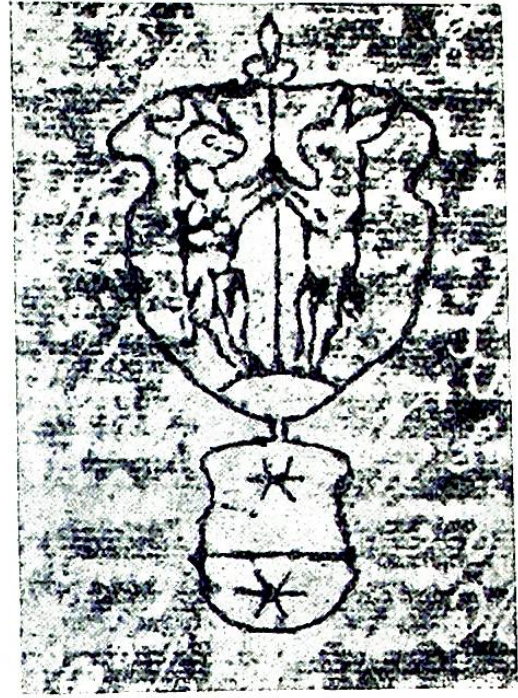
Obr. č. 3.

Obr. č. 4.

Obr. č. 5.

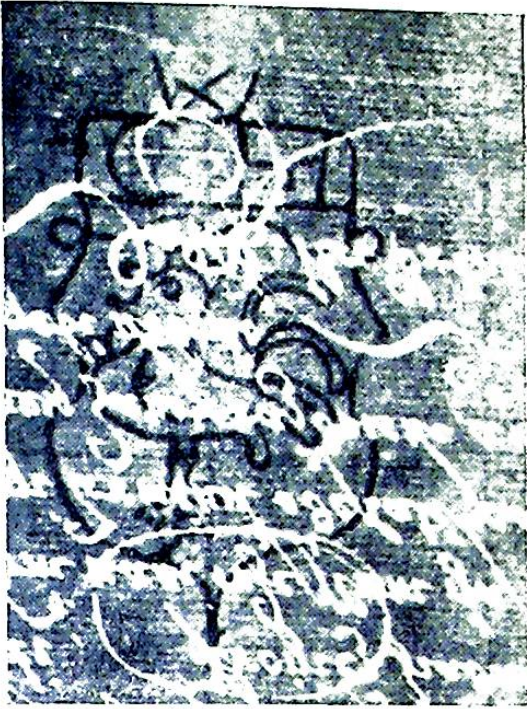
Obr. č. 6.

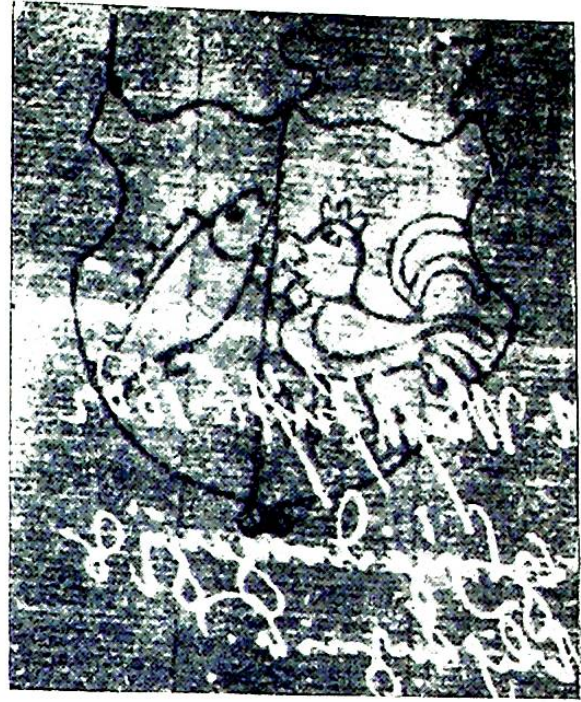
Obr. č. 7.

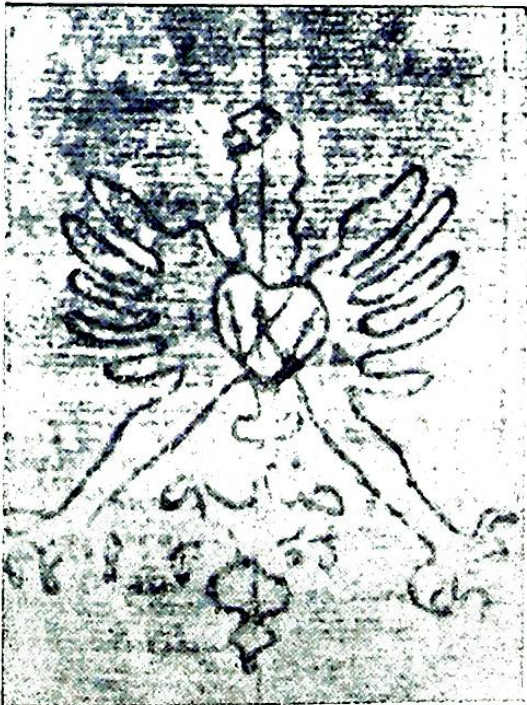
Obr. č. 8.

Obr. č. 9.

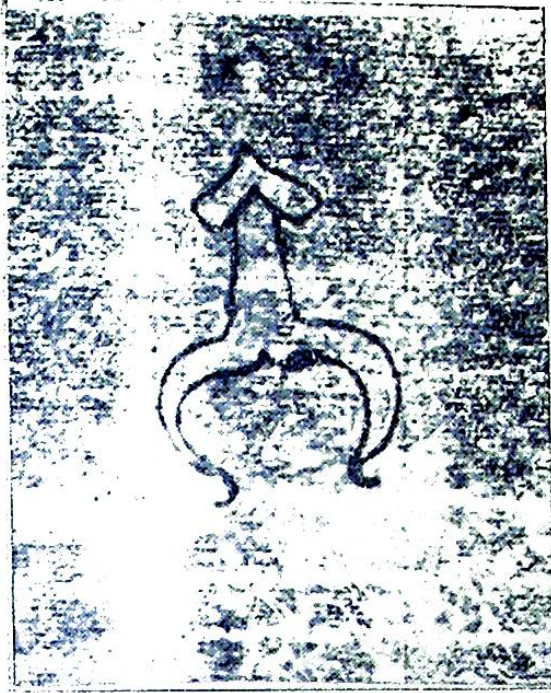
Obr. č. 10.

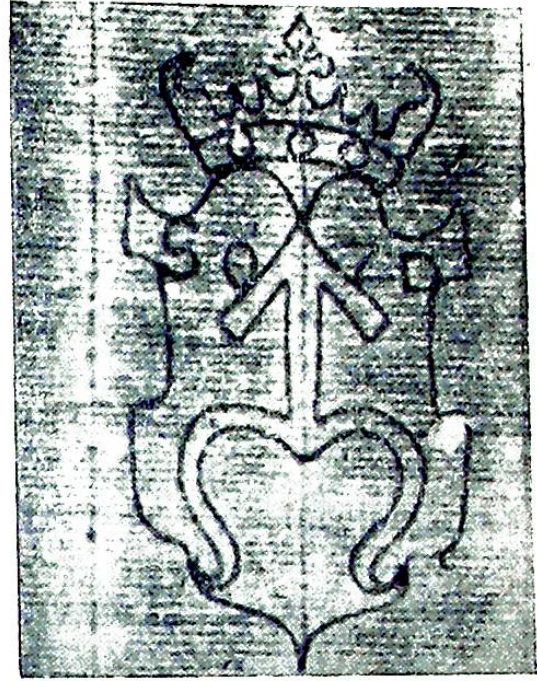
Obr. č. 11.

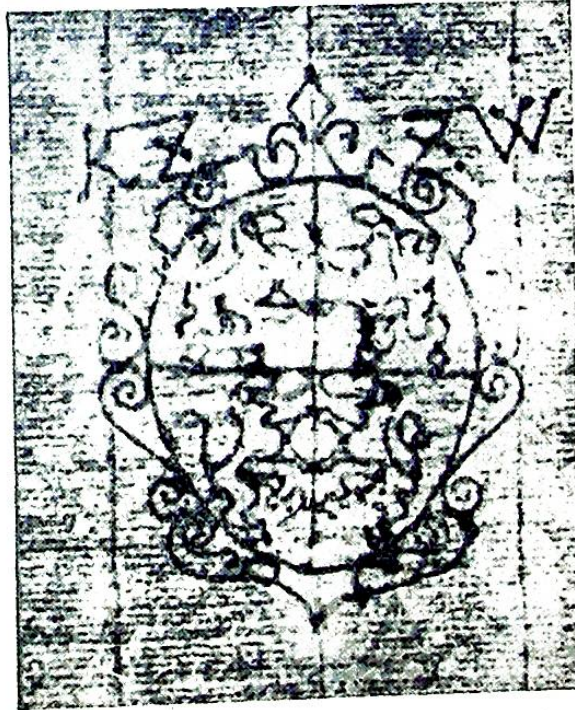
Obr. č. 12.

Obr. č. 13.

Obr. č. 14.

Obr. č. 15.

Pro poznávání papíru z uvedených čtyř nejstarších papíren v kraji Jihlavském uvádím přehlednou tabulku jejich filigránů z doby předbělohorské.

J I H L A V A

- TYP A: Znamení jihlavský ježek
 Forma 1: prostý ježek, v různých variantách. (Obr. 1)
 Forma 2: ježek ve štítě, někdy písmena B F. (Obr. 2)
 Forma 3: ježek ve štítě s helmem. (Obr. 3)
 TYP B: Čtvrcený štít, pole 1. 4. ježek, pole 2. 3. lev. (Obr. 4)

B E R A N O V

- TYP A: Vzprámení zajíc a beránek v půleném štítě, proti sobě, na kopci.
 Forma 1: zmíněný erb Hordarův, bez dalších znamení. (Obr. 5)
 Forma 2: pod erbem Hordarovým jiný, menší štít, v něm příčné břevno, v poli nad břevnem i pod ním po hvězdě. (Obr. 6)

B O L Í K O V

- TYP A: Kohout, erbovní znamení Jana Kořenského.
 Forma 1: prostý kohout v mnoha variantách. (Obr. 7)
 Forma 2: kohout ve štítě, někdy písmena I K Z nebo i I K S. (Obr. 8)
 Forma 3: kohout ve štítě, písmena C H, a W. (Obr. 9)
 TYP B: Kohout a ryba, z doby Jana Smrčky z Mnichu.
 Forma 1: kohout a ryba bez štítu.
 Forma 2: kohout, ryba ve štítě, písmena I S Z. (Obr. 10)
 TYP C: Erb Jana Dvoreckého: jednohlavá orlice, provázená písmenem W.
 Forma 1: prostá orlice, W. (Obr. 11)
 Forma 2: orlice ve štítě, W.
 Forma 3: orlice ve štítě, písmena H Z, W.
 Forma 4: orlice ve štítě, písmena I D Z O, W.
 Forma 5: totéž s celým jménem papírníkovým (Hans Ziser, Zisar). (Obr. 12)
 TYP D: Poštovní papír: znamení: poštovní trubka ve štítě, písmena H Z.

T Ř E B Í Č

- TYP A: Erb Smila Osovského: zavínutá střela.
 Forma 1: zavínutá střela prostá, bez štítu. (Obr. 13)
 Forma 2: zavínutá střela ve štítě, u hrotu střely ve štítě většinou písmena S O Z D.
 Forma 3: táž střela ve štítě korunovaném. (Obr. 14)
 TYP B: Čtvrcený štít waldštejnský, v polích lev.
 Forma 1: čtvrcený štít waldštejnský bez písmen.
 Forma 2: čtvrcený štít waldštejnský, písmena K Z Z W. (Obr. 15)

Z uvedených typů a forem filigránů jsou v příloze negativní otisky těchto filigránů:

J I H L A V A

- Obraz č. 1: Typ A, forma 1: St. arch. Brno, G 10, č. 604, fol. 185, z různých dob, cf. Briquet č. 12460. 82
 Obraz č. 2: Typ A, forma 3: Měst. arch. Jihlava, Sameš. rejstř. č. 1226: kvitance Matesa Grüna z 16. 7. 1579.

Obraz č. 3: Typ B: Grunt. kniha čes. dílu panství Žďár, z 1595, St. arch. Brno, E 8, rkp. 55, fol. 142.

Obraz č. 4: Typ B: Přiznávka Bart. Šmilauera, Jihlava, 28. 10. 1619, St. arch. Brno, A 7, 18. krab. termín Brno 1619, 28/10, č. 40.

BERANOV

Obraz č. 5: Typ A, forma 1: St. arch. Brno, G 10, č. 604, fol. 173, z 1572—1575.

Obraz č. 6: Typ A, forma 2: Měst. arch. Jihlava, Sameš. rejstř. č. 1227, z r. 1578.

Obraz č. 7: Typ B: St. arch. Brno, A 7, kr. 8, termín Brno 1592, 24/8, č. 114: Beranov 25. 8. 1592.

BOLÍKOV

Obraz č. 8: Typ A, forma 1: St. arch. Brno, A 7, kr. 6, termín Brno 1589, 6/12, č. 182, Police, 6/12, 1589.

Obraz č. 9: Typ A, forma 2: tamže, krab. 8, termín Brno 1592, 24/8, č. 23, Tavíkovice 4/9 1592.

Obraz č. 10: Typ A, forma 3: Les. zem. arch. Křivoklát, D 124, fol. 46, Dopis Zd. Brtnického, Brtnice 16. 3. 1611.

Obraz č. 11: Typ B, forma 2: St. arch. Brno, A 7, termín Olomouc 1602, masopust, č. 122: Lazníky 4. 3. 1602.

Obraz č. 12: Typ C, forma 1: tamže, krab. 18, termín Brno, 1619, nový termín, bez čísla: 18. 10. 1619.

Obraz č. 13: Typ C, forma 5: tamže, termín Brno, 1620, 1/1, č. 48, Řečice 13. 1. 1620.

TŘEBÍČ

Obraz č. 14: Typ A, forma 1: tamže, krab. 15, termín Brno, 25/11, 1600, č. 37, Budišov 14. 12. 1600.

Obraz č. 15: Typ A, forma 3: St. arch. Brno, C 17, č. 513, Grunt. kniha Třebíče z r. 1604.

Obraz č. 16: Typ B, forma 2: St. arch. Brno, A 7, termín Brno, 28/9 1619, č. 22, Králové klášter St. Brno, 10. 11. 1619.

Jde vesměs o filigrány svislé, ve středu půlarchu, bez kontramarky.

6

Jaké místo mají papírny z Jihlavského kraje svým stářím mezi ostatními papírnami moravskými? Tato otázka se ještě dlouho nedá bezpečně zodpovědět, protože několik moravských papíren z doby předbělohorské čeká na své objevení či na identifikaci. Přece jenom se pokusím o srovnání známých moravských papíren podle stáří, s udáním dokladu, který nám stáří papírny osvětluje.

Olomouc	1521 bezpečný písemný doklad uveden v literatuře. ⁸³
Brno	1540 písemný doklad: pŕhony brněnské č. 17, fol. 191.
Jihlava	1540 založena, písemný doklad, viz text.
Litovel	1559 filigrán, St. arch. Brno, G 7, III., fol. 82, 84.
Šumperk	1568 písemný doklad, v literatuře 1566. ⁸⁴
Beranov	1575 písemný doklad, filigrán i dříve, ^{43a} .
Bolíkov	1589 filigrán, viz v textu.
Vel. Losiny	1598 filigrán, St. arch. Brno, A 7, termín Olomouc, 28/9, 1598, č. 1, 29. 5. 1598. ⁸⁵
Třebíč	1599 filigrán a nepřímá písemná zpráva.
Pavlovice	1608 podezřelá zpráva Wolného.
Sovinec	1612 filigrán, písemný doklad 1618. ⁸⁶

Z desíti bezpečných — nepočítám Pavlovice — papíren moravských, pracujících před r. 1620, jsou čtyři z kraje Jihlavského, tři na řece Jihlavě, jedna na Bolíkovce, což je jistě počet poměrně velký. Jihlavská papírna je podle stáří třetí, není tedy matkou moravských papíren, jak se v naší literatuře udávalo, přesto je centrem, z něhož vyrostly i ostatní papírny v kraji Jihlavském, Beranov a Bolíkov s Třebíčí.

Zbývá ještě si všimnout, kdo byli budovatelé prvních papíren. Papírny v Olomouci, Jihlavě, Litovli, Šumperku jsou purkrechtní nemovitosti pod městským šosem. Podnikateli jsou zde měšťané. Papírna v Brně je majetkem Augustiniánů, majetek kláštera, podnikatelem tedy klášter. Papírna v Třebíči je zase purkrechtní, nespadá však pod městskou patronaci, nýbrž pod vrchnost, ale přece jde o podnikání soukromé, městské. U Velkých Losin a Sovince nemáme bližších zpráv, abychom mohli bezpečně určit, zda byly tamější papírny purkrechtní nebo dominikálním podnikem. Spíše však i ony byly purkrechtní, aspoň u Velkých Losin mluví pro purkrecht okolnost, že není papírna zachycena v zemských deskách. Jen papírna beranovská a bolíkovská ukazují, že po měšťanech hledali v podnikání papírnickém zisk drobní feudálové. Obě dvě tyto papírny jsou uváděny mezi vrchnostenským majetkem v deskách.

1 Přehled jeho prací do 1950 v ČSPS 58, str. 184, kde odvolání na starší přehledy. Papírna v Překlášteři, VVM 1951, str. 47.

2 Jos. Fiala: Historie papírny v N. Městě na Mor. VVM II., č. 6. V papíru a celulose: Papírna v N. Městě, 1948, a papírna v Zámku Žďáře. Zde třeba připomenout i J. F. Svobody: Znáte horácký papír? 1940.

3 Jindř. Chylík: Přehled dějin mor. průmyslu, str. 118, týž: Staré moravské papírny, Papír a celulosa, roč. 1954.

4 Městský a okresní archiv v Jihlavě, Samešův rejstřík č. 1190. Pro tento archiv a fond používáme nadále zkratky: MAJ, Sameš.

5 Smlouva, řezaná cedule, tamže č. 235. SÚA Praha, MR, 22/1, fol. 110, výpis z městské knihy, cf. Chlumecký: Regesten I., 1, str. 56 s datem 9/3 1541.

6 cf. Zodl: Denkwürdigkeiten, D'Elvert: Geschichte und Beschreibung, Pátek: Jihlavský okres.

7 SÚA Praha, MR—21/1, fol. 109 a 111, orig. něm. pap.

8 O Janovi, který vedl podnik pražský, mluví se v Jihlavě při zabití Prokopa Ondráčka, viz Chlumecký, Regesten I., 1, str. 57 a Altrichter: Dörferbuch der Iglauer Sprachinsel, kde udává úmrtí Janovo r. 1556. K r. 1555 ubrmanem v Jihlavě, MAJ, Sameš č. 5/6, Sr. Winter: Řemeslnictvo a živnosti, str. 317 a další, Zuman: Papírny St. města pražského.

9 MAJ, Měst. kniha, X., fol. 21v, a tamže, rkp. 105, fol. 52.

10 St. arch. Brno, E 4, A — 11:8.

11 Prvým jejím manželem byl Matouš Dornkreil, svat. sml. 1567, MAJ, Sameš, č. 4/24.

12 MAJ, Měst. kniha, X., fol. 368.

13 St. arch. Brno, E 4, A — 11:12.

14 MAJ, kopiář něm. I., ke dni 21. 7. 1579.

15 MAJ, Měst. kniha X., fol. 455v, Chlumecký: Regesten I., 1, str. 78, č. 558.

16 Testament Stolzagiův MAJ, rkp. 19, fol. 214v. Ostatní k tomu SÚA—Praha, MR—21/2, fol. 97 a 173—174, koncepty, cf. D'Elvert: Geschichte des Buchdruckens, str. 33

17 MAJ, Měst. kniha, XI., fol. 216v.

- 18 tamže, fol. 332v. Stran Ondřeje v Brně: MAJ, kopiář něm. III., fol. 328v. Je v Brně již 1587, Měst. archiv v Brně, rkp. 1775, fol. 65.
- 19 Universit. knihovna Olomouc, M D 340, fol. 31, — MAJ, Měst. kniha XI., fol. 425v.
- 20 MAJ, kopiář čes. I. fol. 95v, Mládátek 1574.
- 21 orig. pap. něm. SÚA Praha, MR—21/2, fol. 143.
- 22 koncept, MAJ, kopiář čes. IV., fol. II./136v.
- 23 Měst. arch. Brno, rkp. 175, fol. 3, 7, 16, 49, 49v, 75, 77, 146 — 1562.
- 24 MAJ, kopiář českoněm. I., fol. 26v—27.
- 25 MAJ, rkp. 107, fol. 33v. Tamže i jeho pohledávky za Hansem Kuperschmidem, fol. 84v, pohledávka v Čes. Budějovicích, MAJ, kopiář čes. III., fol. 32, 1584, v Polné, 1568, Archiv země české, Grunt. — Polná 4, str. 19, v Táboře, 1586, MAJ, kopiář čes. III., fol. 304.
- 26 MAJ, kopiář čes. IV., fol. 50/III.
- 27 O půjčce Stolzragiovi byla již zmínka. Půjčka Hanušovi Tempelsteinerovi 15 kop, MAJ, rkp. 107, fol. 30v, 1561, účast na půjčce jihlavských měšťanů cís. Maxmiliánovi, 1568, MAJ, Sameš, č. 1303.
- 28 MAJ, rkp. 104, fol. 6 a 18.
- 29 k tomu: Měst. arch. Brno, rkp. 1762, fol. 76, tamže rkp. 1775, fol. 65, MAJ, kopiář čes. III., fol. 120v, 121.
- 30 MAJ, kopiář něm. I., k 1. 6. 1579.
- 31 MAJ, kopiář něm. IV., fol. 348, vysvědčení z r. 1606. O něm víc při Bolíkově.
- 32 viz níže, pozn. 38—41.
- 33 text potvrzení o řádném sňatku z 7. 12. 1610, MAJ, kopiář něm. IV., fol. 587v.
- 34 MAJ, kopiář čes. III., fol. 460v a 568, spíše se učil v Beranově.
- 35 MAJ, kopiář čes. II., fol. 260v.
- 36 Jiří Tywoniak: Konopištská papírna, ČSPS 1955, číslo 3.
- 37 MAJ, kopiář čes. I., fol. 168v—169.
- 38 MAJ, kopiář čes. IV., fol. 406/III.
- 39 MAJ, kopiář čes. V., fol. 48—49, připsání městské rady do Hradce i do Jičína. Jméno Millner psáno i Myller, Müllner a pod.
- 40 MAJ, kopiář čes. IV., fol. 158v, 159/II.
- 41 MAJ, kopiář něm. IV., fol. 641v.
- 42 MAJ, rkp. 104, fol. 18, rkp. 105, fol. 75.
- 43 Wolny: Markgraffschaft Mähren, VI., str. 68. ^{43a} Během sazby jsem našel doklad o existenci papírny už 1570. MAJ, rkp. 111, fol. 85.
- 44 MAJ, kopiář čes. I., fol. 70.
- 45 MAJ, kopiář čes. I., fol. 124. Datován „na den přenesení sv. Václava 1575“ — 4. III. — text tedy zapsán dodatečně. Stylisace ukazuje na první dopis v té věci. K dalšímu líčení: tamže, fol. 140v, fol. 171 a 178v. ⁴⁶ tamže, fol. 75.
- 47 St. arch. Brno, A 7, termín, Brno, 24/8, 1592, č. 114 z 25. 8. 1592.
- 48 St. arch. Brno, G 10, č. 604. ^{48a}: Viz koncepty v SÚA, MR 15/2 z dubna a května 1571.
- 49 St. arch. Brno, A 7, kv. 1, Brno 24/8 1584 č. 182.
- 50 MAJ, kopiář čes. II., fol. 605v. ⁵¹ MAJ, kopiář čes. V., fol. 356v—357.
- 52 Markgraffschaft Mähren, VI., str. 397 dle deskového vkladu z 1600, ZDB 29, fol. 17.
- 53 St. arch. Brno, A 7, termín, Brno, 24/6, 1589, č. 94.
- 54 tamže, termín, Brno, 6/12, 1589, č. 182.
- 55 St. arch. Brno, G 10, č. 465, fol. 114. ⁵⁶ St. arch. Brno, F 16, č. 1126.
- 57 MAJ, kopiář něm. IV., fol. 464v—466.
- 58 St. arch. Brno, G 10, č. 163, fol. 49.
- 59 na př. St. arch. Brno, F 16, č. 1143, str. 9—10, dtto Jaroměřice 24. 2. 1608, druhá forma St. arch. Brno, A 7, termín Olomouc, masopust, 1602, č. 122, dtto Lazníky, 4/3, 1602, I S Z = Jan Smrčka z [Mnichu]. Že na filigránu použita pouze předložka, sr. stejný případ u Jana Kořenského z Terešova — I K Z — nebo sekryt Ladislava Berky z Dubé, kde je také

jen LBZ, Měst. arch. Brno, Sb. listin 16. 11. 1601 — Haas, Archiv žerotínsko-vrbenský I., str. 224, č. 494.

⁶⁰ St. arch. Brno, F 16, č. 1669, str. 32, tamže A 7, termín, Brno, 1/1, 1620, č. 48.

⁶¹ St. arch. Brno, F 16, č. 1715, fol. 17, ze dne 23. 12. 1624.

⁶² Zuman: Knížka o papíru, str. 16, kde ji klade do stol. 18., týž: Nové české a mor. papírnické značky, ČNM CXIV, 58—66, kde ji řadí do stol. 17.

⁶³ „Staré moravské papírny“. Redakce však neotiskla citaci, kterou J. Chylík ke svým zprávám uváděl. Protože se autor odvolával na mou ústní zprávu, podávám zde doklady, že datování, uvedené Chylikem, je správné.

⁶⁴ St. arch. Brno, A 7, krab. 21, korespondence z r. 1599.

⁶⁵ Zem. lesn. archiv Třebíč, patrim. Třebíč, urbáře, č. 4, str. 23ss.

⁶⁶ MAJ, kopiář čes. V., fol. 330v, ze dne 16. 4. 1599.

⁶⁷ viz St. arch. Brno, A 7, kraj Brno pro rok 1600.

⁶⁸ MAJ, kopiář čes. VII., fol. 19, v.

⁶⁹ tamže, fol. 52v a 59v.

⁷⁰ St. arch. Brno, C 17, č. 514, fol. 578.

⁷¹ tamže, fol. 542.

⁷² tamže, fol. 424.

⁷³ tamže, fol. 579.

⁷⁴ Městský archiv Třebíč, AP—2.

⁷⁵ tamže, 18. 2. 1620.

⁷⁶ St. arch. Brno, C 17, č. 515, fol. 254—257.

⁷⁷ tamže, fol. 867.

⁷⁸ Zem. lesn. Třebíč, patrim. Třebíč, urbáře, 4, fol. 31—34.

⁷⁹ tamže, urbáře, č. 8, fol. 113.

⁸⁰ Schram: Neue urkundliche Beiträge zur Geschichte der Stadt Brünn, ZDVGMS I., str. 78.

⁸¹ Les filigranes, č. 963, 965, 966. Dvě poslední z „codex Doubravicianus“ v St. arch. Brno, G 11, č. 930, jeho vznik nutno klást k r. 1604.

⁸² Na některých papírech: kontramarka: svislý hádek, hlavou dolů, viz SÚA Praha, SM—M, 138/4, fol. 3—4, z r. 1563.

⁸³ H. Kux: Die Olmützer Gemeindefinanzen 1530—1630, ZDVGMS 20, str. 339.

⁸⁴ St. arch. Brno, C 17, č. 8748, grunt. kniha Litovle, fol. 65, Chylík: Staré papírny moravské dle Harrera: Geschichte der Stadt Mährisch Schönberg.

⁸⁵ Popírám, že losínská papírna existovala 1520 či dokonce 1516, jak se udává v literatuře, tím popírám i všechny kombinace, které uváděly vznik papírny v souvislost s Českými bratry. Podrobnosti se ovšem vymykají z rámce tohoto článku.

⁸⁶ Měst. archiv Brno, rkp. 72, fol. 393 — Krajský archiv Olomouc, A I./4, 222, fol. 126v.

Zur Geschichte der ältesten Papiermühlen im Iglauer Kreis

Aus dem 16. Jh. befinden sich im Iglauer Kreis 4 Papiermühlen: Jihlava—Staré Hory (Iglau—Altenberg), Beranov, Bolíkov und Třebíč.

Die Iglauer Papiermühle, erbaut im Jahre 1540 auf einem wüsten Ort bei Altenberg, ist Besitz der Papiererzeuger Frey: Johann Frey, Papiermacher aus Prag, errichtete sie für seinen Sohn Peter; nach Peter ist es der Sohn Benedikt, nach ihm der Sohn Paul. Die Iglauer Linie Frey hat auch die Trautenauer Papiermühle in Besitz und in Pacht die der Brüunner Augustianer. 1591 erhielt Benedikt Frey die Bewilligung Schulbücher zu drucken. Die Kopienbücher der Stadt Iglau zeigen, dass auch die Papiermacher eine feste Organisation besaßen, wenn nicht gar eine Zunft, mit dem Sitz in Wien. Von Gesellen werden genannt: Thomas Fryauf, Georg Ay, Kaspar Hofman, später Papiermüller in Bolíkov, Mauritz Steiger, Georg Lutz, der Begründer der Papiermühle in Třebíč; Kartenmacher in Iglau ist Balthasar Milner. Das Iglauer Papier ist mit dem Stadtwappen bezeichnet: entweder dem Igel oder dem geviertelten Schild, wo in den Feldern abwechselnd Igel und Löwe vorkommt.

Das Iglauer Papier guter Qualität hatte guten Absatz, deshalb benützte das Iglauer Filigran, wenngleich mit Unrecht, gerne der Beranauer Papiermüller Paul Czettl. Darum ist auch das Papier der Beranauer Papiermühle, entstanden vor 1575 auf den Gründen des Paul Hordar von Puklice unterhalb des Dorfes Bradlo, so rar. Das Papier ist mit dem Wappen der Hordar bezeichnet: einem aufrecht stehenden Hasen und einem Lamm, nach dem Jahre 1590 dann mit dem Wappen des Christoph Blekta von Autěchov: mit je zwei Balken in der rechten und linken Hälfte.

Das Alter der Bolíkovener Papiermühle ist durch das Filigran aus dem Jahre 1589 bestimmt. Es ist das Wappen des Grundbesitzers Johann Kořenský von Terešov: ein Hahn. Nach Kořenský ist Besitzer von Bolíkov Johann Smrčka von Mnich; das Papier aus dieser Zeit hat ein Filigran, das durch Hinzufügung eines Fisches, Wappen der Smrček, zu dem ursprünglichen Hahn entstanden ist. Seit dem Jahre 1608, wann Johann Dvorecký von Olbramovice der Besitzer ist, ist das Papier mit dem einköpfigen weiblichen Adler bezeichnet, begleitet vom Buchstaben W, eventuell auch den Buchstaben IDZO. Ein Papiermüller wird erst zum Jahre 1608 genannt, Kaspar Hofman; er war aber in Bolíkov schon früher, vielleicht seit Anfang an. Von den Gesellen erzeugte Georg Lutz Karten, mit dem Iglauer Stadtwappen versehen, sowie der Iglauer Kartenmacher Milner.

Georg Lutz wurde erster Papiermüller in Třebíč, als er 1599 die Burg-

rechtmühle in der Třebícer Vorstadt in eine Papiermühle umwandelte. Seit 1612 ist Besitzer der Papiermühle dessen Sohn Lukas Lutz; 1619 heiratete dessen Witwe Hans Haberman. Das Třebícer Papier ist mit dem Wappenzeichen des Besitzers der Herrschaft Třebíč Smil Osovský von Třebíč versehen, seit 1613 mit dem geviertelten Schild mit Löwen in allen Feldern, dem Wappen der Katarina von Waldstein.

Die Erkenntnis der Papiere aus den angeführten Papiermühlen erleichtert die Übersicht ihrer Filigrane, die Übersicht der mährischen Papiermühlen aus der Zeit vor 1620 — verlässlich wurden deren vorläufig zehn festgestellt — und weist auf einen Ehrenplatz des Iglauer Kreises in der Papiererzeugung hin. Es zeigt auch, dass die ersten Papiermühlen in Mähren meistens in königlichen Städten entstanden sind. Besitzer sind grösstenteils Einzelne — Bürger; Beranov und Bolíkov sind die ersten Dominikalpapiermühlen, wo ein niederer Feudale Unternehmer ist.